

Elke Jansen

NEMČIJA IN NJENE MAVRIČNE DRUŽINE

POGLAVITNI IZSLEDKI PRVE REPREZENTATIVNE RAZISKAVE
O DRUŽINAH Z DVEMA MAMAMA ALI DVEMA OČETOMA

DRUŽINA JE, KJER JE OTROK?

V Nemčiji si lahko lezbični ali gejevski par izreče ljubezen in sklene registrirano partnersko zvezo, pa vendar ne velja za poročen par (nasprotno kot npr. v Belgiji, Španiji ali na Norveškem). Ko naj bi leta 2000 rdeče-zelena koalicija v parlamentu sprejela zakon o istospolnih partnerstvih, so bile konzervativne (CDU/CSU) in liberalne (FDP) opozicijske stranke proti. V tistem času so imele konzervativne in liberalne stranke v zveznem svetu večino, zato je obstajala verjetnost, da zakon ne bo sprejet. Rdeče-zelena koalicija je zato razdelila zakon na dva dela: na zakon o partnerstvih, ki ureja dolžnosti partnerjev in za sprejetje katerega soglasje zveznega sveta ni bilo nujno potrebno, in na dopolnilni zakon o temeljnih pravicah. Dopolnilni zakon, za katerega je bilo potrebno soglasje zveznega sveta, po pričakovanjih ni bil sprejet¹.

V preteklem desetletju smo bili priče številnim poskusom, da bi z zelo majhnimi koraki in proti velikemu nasprotovanju izravnali neravnotežje med pravicami in dolžnostmi. Vendar še danes v finančnem in davčnem pravu in predvsem na področju načrtovanja družin, tako pri pravici do državljanstva (*Jus sanguinis*) in skrbništvu kot tudi pri pravici do posvojitve, obstajajo velike razlike pri obravnavanju homoseksualnih in heteroseksualnih parov z otroki. Te razlike pri obravnavi in pravicah

gredo predvsem na račun oploditve žensk ali posvojitve, preživljanja in zavarovanja otrok.

Konzervativne stranke so pri nasprotovanju enakopravnosti navajale argument – in to počnejo še danes – da sta tako zakonska zveza kot družina v Nemčiji pod posebno zaščito države (1. odstavek 6. člena ustave) in morata biti zato bolj zaščiteni kot katerokoli drugo »uzakonjeno razmerje«, v tem primeru torej registrirano partnerstvo za istospolno usmerjene partnerje. Ta argument je najvišje nemško sodišče že leta 2002 ustavnopravno razglasilo za nično (Zvezno ustavno sodišče 2002).

Takoj je sledil naslednji argument: zakonska zveza med moškim in žensko naj bi bila načelno naravnana k reprodukciji, nasprotno pa naj istospolni pari ne bi mogli postati starši. Zato naj bi bilo legitimno in celo v korist otrok nujno treba dodeliti več pravic zakonskim zvezam kot partnerstvom. Pa ta argument zrcali družbeno realnost v Nemčiji? Ne povsem: otroka ima manj kot 50 % poročenih parov. Koliko otrok pa odrašča v istospolnih zvezah?

MAVRIČNE DRUŽINE V NEMČIJI

Otroci živijo v malo več kot vsakem desetem registriranem partnerstvu (12 %) (Rupp 2009). Podatek je pridobila prva reprezentativna nemška raziskava o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah«. Izsledki raziskave so bili objavljeni julija 2009. Raziskavo je naročilo zvezno ministrstvo za pravosodje, izvedla sta ga dva državna inštituta Bavarske, dežele, ki je v preteklih letih nenehno ovirala boj za enakopravnost homoseksualnih oblik

¹ Zveza lezbijk in gejev v Nemčiji (LSVD) je tako razvoj zakona o registriranem partnerstvu kot novelo zakona, tudi ustrezne osnutke, branja in plenarne protokole, podrobno dokumentirala na internetu. [Http://www.lsvd.de/350.0.html#c1753](http://www.lsvd.de/350.0.html#c1753) (11. 10. 2010).

življenja. Konzervativni krogi temu ustrezno jemljejo obsežne rezultate raziskave zelo resno.

Poglavitni namen raziskave ni bil potrditi, da imajo lezbijke in geji tudi v Nemčiji otroke, temveč pridobiti znanstveno utemeljene informacije o načinu in kakovosti življenja istospolnih parov z otroki.

Jedro raziskave je obsežno anketiranje staršev. Bavarski državni inštitut za raziskavo družin na univerzi v Bambergu je dobrih tisoč staršev iz istospolnih življenjskih skupnosti spraševal o številnih platih njihovega družinskega vsakdana. Skoraj 900 staršev živi v registriranem partnerstvu. Večina vprašanih staršev je bila lezbijk. Majhen delež gejevskih očetov (7 %) je verjetno posledica tega, da večina otrok živi pri svojih materah namesto pri svojem gejevskemu očetu.

Lezbične mame in gejevski očetje so dali informacije o genezi svojih družin in o razvoju svojih skupaj približno 700 otrok v starosti od 0 do 18 let. Poleg tega so poročali o svojem angažmaju pri vzgoji, o svoji dnevni delitvi nalog v partnerstvu in o odnosu z otrokovim drugim staršem, ki živi zunaj istospolnega partnerstva. Na koncu so ocenili zdajšnje pravno ureditev in pravni položaj mavričnih družin. Teme raziskave so bile tudi navzočnost in vidnost homoseksualnosti v družini, pa tudi izkušnje staršev in otrok pri ravnanju z diskriminacijo. Izrazili so tudi potrebo po spremembah, ki je po njihovem nujna.

Anketa staršev je bila dopolnjena z delno razvojno psihološko raziskavo, ki jo je Bavarski državni inštitut za zgodnjo pedagogiko v Münchnu opravil s približno 100 otroki in mladostniki v starosti od 10 do 18 let. Telefonsko so jih povprašali o osrednjih vidikih njihovega razvoja, o razmerju in odnosu do staršev, o njihovem psihičnem prilagajanju in razpoloženju, o možnih konfliktih v družini in lastnih izkušnjah diskriminacije. Večina (93 %) otrok in mladostnikov je v času intervjuja živela s svojo roditeljico in njeno partnerko.

Za anketiranje so večinoma uporabili standardizirane kazalce. Tako so lahko rezultate obeh raziskav o mavričnih družinah primerjali z veliko količino podatkov, ki sta jo oba državna inštituta pridobila v preteklih letih v raziskavah

družin heteroseksualnih partnerjev ter reorganiziranih in enostarševskih družin.

SO MAVRIČNE DRUŽINE NOVA OBLIKA DRUŽINE ALI SAMO »OSTANEK NEKDANJIH ZAKONSKIH ZVEZ«?

Raziskava kaže, da v Nemčiji trenutno v mavričnih družinah živi 7000 otrok. Zagotovo je še več otrok, katerih starši so homoseksualni, vendar njihovi očetje in matere svoje spolne usmerjenosti (še) ne kažejo odkrito ali pa otrok ne preživlja vsakdana s homoseksualnim staršem. Pogosto se oče svoje homoseksualne usmerjenosti zave šele v zakonski zvezi in torej pozneje začne živeti svojo homoseksualnost, otroci pa v takšnem primeru, po razvezi, živijo večinoma pri materi.

Vse večja družbena »sprejemljivost« istospolne usmerjenosti gejem in lezbijkam olajšuje razkrivanje spolne usmerjenosti že v mlajših letih. Veliko gejev in lezbijk po razkritju uresniči svojo željo po otroku. Otroci se rodijo v istospolnih zvezah, njihovi starši jih posvojijo ali vzamejo v rejništvo. Ta trend se kaže v številu registriranih partnerstev, v katerih zdaj odrašča približno 2200 otrok. Po prvi reprezentativni nemški raziskavi o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah« je delež otrok, ki izvirajo iz prejšnjih heteroseksualnih zvez (44 %) svojih danes razkritih lezbičnih ali gejevskih staršev podoben deležu otrok, ki so se rodili v istospolni zvezi (48 %). Pri otrocih iz zadnje skupine gre za lezbične ženske, ki so se za uresničitev želje po otroku odločile za umetno oploditev, s pomočjo zasebnega darovalca semena, s pomočjo domače oz. tuje semenske banke ali pa s pomočjo geja, s katerim si ustvarijo t. i. queerovsko družino (*queerfamily*). Približno 6 % otrok pride v rejništvo, 2 % otrok je uradno posvojil eden od staršev – večinoma iz tujine.²

² V razvojno psihološkem delnem naključnem preizkusu je bilo drugače: zaradi telefonskih intervjujev je bila zahtevana starost otrok in so ti otroci večinoma izvirali iz prejšnjih heteroseksualnih zvez (78 %).

Mavrične družine so danes samostojna oblika družine – tako kot so to enostarševske ali reorganizirane družine. To dokazuje vse večje upoštevanje te oblike v aktualnih družinsko-psiholoških in družinskosocialnih učbenikih in objavah (Jungbauer, Göttgens 2009, Schmauch 2008). Mavrične družine obsegajo obilico družinskih konstelacij in življenjskih realnosti. Skupno vsem mavričnim družinam je homoseksualna usmerjenost staršev oz. enega od staršev, s katerim otroci preživljajo vsakdan, ter možnosti in izzivi, ki izhajajo iz te »malo drugačne družinske oblike«. Razlikujejo se po številu oseb, ki so udeležene pri vzgoji, ali po izvoru otrok.

MAVRIČNE DRUŽINE – POGlavITNI IZSLEDKI PRVE REPREZENTATIVNE RAZISKAVE V NEMČIJI

V amerškem, delno pa tudi britanskem in avstralskem prostoru (Jansen, Steffens 2006) že dobrih 30 let izvajajo znanstvene raziskave o vsakdanjem življenju mavričnih družin. Večinsko so potrdile ustrezno vzgojno sposobnost lezbičnih mater in gejevskih očetov ter uspešen čustveni, socialni in psihospolni razvoj njihovih otrok (Geldereren 2009).

Kljub temu so v preteklih letih v političnih razpravah konzervativnih krogov v Nemčiji dvomili o »prenosljivosti« rezultatov iz ameriških raziskav o otrocih iz mavričnih družin. Še posebej so domnevali, da naj bi bili otroci lezbičnih mater in gejevskih očetov hudo diskriminirani. To naj bi hudo škodovalo njihovemu razvoju.

Prva reprezentativna nemška raziskava o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah« (Rupp 2009, 2010, Jansen 2010) je domnevo dokončno potrdila kot zmotno: tudi starši otrok iz mavričnih družin v Nemčiji niso »škodljivi«.

Kako se razvijajo otroci v mavričnih družinah?

Osebnostni, šolski in poklicni razvoj ter razvoj čustvenih in socialnih kompetenc poteka pri otrocih iz mavričnih družin ves čas dobro.

Pri otrocih in mladostnikih se ne kažejo znaki povečane »ranljivosti«, npr. v povečani nagnjenosti k depresijam ali psihosomatskim težavam. Nasprotno: sinovi in hčere iz družin, v katerih sta oba starša istega spola, kažejo dokazljivo večji občutek o lastni vrednosti kot vrstniki v vseh drugih družinskih oblikah ob hkratnem realističnem ovrednotenju samega sebe – to pa je zaščitni faktor pri premagovanju udarcev življenja (Perrin 2002, Stacey, Biblarz 2001).

Ravnanje s telesnimi spremembami v odraščanju, vzpostavitev prvih intimnih vezi, vzpostavljanje različno intimnih vezi s prijatelji so poglobitni izzivi oz. razvojne naloge mladostništva. K temu sodita še vse večja potreba po osamosvojitvi (ločitev od doma) in pridobitev stvarne ocene lastne osebe. S temi izzivi se sinovi in hčere homoseksualnih staršev spoprijemajo tako dobro kot otroci iz drugih družinskih oblik.

Pri načrtovanju izobraževanja in poklica so celo malo pred drugimi, nadpovprečno pogosto obiskujejo višje šole in fakultete ... prav tako kot njihovi starši: vsak/a drugi/a ima končano višjo ali visoko šolo in šest od desetih jih je srednjo šolo končalo z maturo.

In kako je s psiho-spolnim razvojem? Iz ameriških raziskav vemo, da se otroci iz mavričnih družin v zvezi s spolno identiteto, spolno usmerjenostjo in vedenjem v skladu s spolno vlogo razvijajo enako kot otroci iz vseh drugih družinskih oblik (Perrin 2002, Stacey, Biblarz 2001). Prva reprezentativna nemška raziskava o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah« se je pri tem navezala na kulturno občutljive plati vedenja v skladu s pričakovanimi spolnimi vlogami, specifičnimi za posamezni spol (torej, ali se otroci načeloma vedejo tako, kot je v našem kulturnem prostoru to ustrezno za določen spol).

Omenjena raziskava kaže, da se sinovi iz mavričnih družin vseskozi vedejo »fantovsko«: radi se npr. ukvarjajo s športom, se ravsaajo z vrstniki. Vendar v primerjavi s fanti iz drugih družinskih oblik ne čutijo tako močne potrebe po dokazovanju svoje moči drugim. Ameriške raziskave so do zdaj ugotovile tudi znake

manjše agresivnosti pri sinovih lezbičnih mater (Gartrell, Bos 2010, Hastings *et al.* 2006). Hčere lezbičnih mater prav tako kot vsa druga dekleta veliko pozornosti namenjajo svoji zunanosti, skrbijo za svoj »dekliski« videz. Druge otroke rade vzamejo v naročje, izražajo veliko sočutja in razumevanja za vrstnike, ki so v težavah; tako izrazito socialno vedenje otrok lezbičnih mater je bilo potrjeno tudi v aktualnih raziskavah v ZDA (*cf.* Hastings *et al.* 2006, Stacey, Biblarz 2001).

In okolica? Kako se na homoseksualno družinsko okolje odzivajo vrstniki ali družine?

Kadar gre za enakopravnost lezbijk in gejev pri načrtovanju družine, se v političnih in strokovnih krogih pogosto omenja nevarnost za otroke istospolnih staršev glede morebitne diskriminacije in z njo neizogibno povezano psihično obremenitvijo in neprimernim razvojem. Čeprav se ne kažejo razlike v vzgajanju med istospolnimi in različnospolnimi starši, naj družba še ne bi bila dovolj zrela za to obliko družine. Zato naj bi bilo smiselno in dobro, da se izboljšajo pravice, ki pripadajo partnerskim zvezam istospolnih partnerjev, še posebej v zvezi z otroki, ki živijo v njih. Boj za pravice, ki bi podpirale »reprodukcijo« (npr. pravica do dvostranske posvojitve ali zakonska pravica do uporabe semenskih bank), pa je še toliko težavnejši.

Dosedanji izsledki prve reprezentativne nemške raziskave o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah« so pokazali: tudi če so bili otroci, ki živijo v mavričnih družinah, diskriminirani, zaradi tega ni trpel njihov razvoj. Dokazano je, da se razvijajo ne samo tako dobro kot otroci iz vseh drugih oblik družin v Nemčiji, temveč v nekaterih pogledih celo bolje kot vrstniki iz družin heteroseksualnih partnerjev ter reorganiziranih in enostarševskih družin.

Ali morda nekateri otroci iz mavričnih družin niso diskriminirani, ker recimo uspešno prikrivajo svojo družinsko »drugáčnost«? Ne, več kot 90 % vseh istospolnih staršev in njihovih otrok

ima odkrit odnos do svoje mavrične družinske realnosti. Odkriti so ne le v prijateljskem in družinskem krogu ter v okolju, kjer živijo, temveč tudi na delovnem mestu staršev in v življenjskem okolju otroka (v šoli, vrtcu, s prijatelji otrok). In to kljub temu, da je vsak/a drug/a lezbična mati ali gejevski oče v svojem življenju že doživel kakšno obliko zavračanja v zvezi z njegovim/njenim načinom življenja, žal največkrat od lastnih staršev. Vsak/a deseti/a je imel/a slabo izkušnjo z nemškimi upravnimi organi. Toda večina mavričnih družin ima izkušnje, da je sočlovek tem bolj odprt, čim bolj odkrito oni sami ravnajo s svojo družinsko konstelacijo.

Zato ni čudno, da več kot polovica otrok lezbičnih mater ali gejevskih očetov v življenju še ni doživela družbene diskriminacije zaradi svoje družinske situacije. Če že imajo kakšne izkušnje diskriminacije, gre predvsem za nedolžno draženje vrstnikov. Vendar je verjeten odločilen dejavnik za dober razvoj kljub sicer majhni, vendar navzoči diskriminaciji na dlani: skoraj vsem otrokom starši omogočajo dobro starševsko podporo, skupaj se tudi učijo, kako se konstruktivno spopasti s takšnimi neprijetnimi izkušnjami. Raziskovalke je presenetilo, da pri majhnem številu otrok, ki so bili večkrat ali huje diskriminirani, niso opazile znakov ovir pri razvoju. Pokazalo se je, da zaupljiv in varen odnos mater in očetov do otrok lahko ublaži te obremenitve.

Temu ustrezno otroci, ki odraščajo v mavričnih družinah, ocenjujejo družinsko situacijo kot pozitivno in čutijo v svojem razvoju spodbude, ne ovire, in to povsem brez olepševanja: v raziskavi je bilo vseskozi kritično preverjeno, ali so obstajali poskusi, da bi svojo družinsko situacijo – hote ali nehote – poskušali predstaviti kot posebej pozitivno. Vedno se je pokazalo, da se otroci v svojem razvoju počutijo močnejše, saj so bolj samostojnejši, bolj odprti in strpnejši.

... in starši sami?

Po do zdaj dobljenih rezultatih lahko domnevamo, da lezbične matere in gejevski očetje v svojih starševskih kompetencah v ničemer ne zaostajajo za heteroseksualnimi starši. Vse

ugotovljive razlike v vzgojnem vedenju in družinskem ozračju brez izjeme spodbujajo dobro otrok. Lezbične matere in gejevski očetje imajo s svojimi otroki vsekakor dobre odnose, so skrbni in se jim posvečajo. Pomembno jim je upoštevanje omejitev in izogibajo se hudim sankcijam.

Družinsko ozračje v mavričnih družinah v Nemčiji je zelo pozitivno: člani upoštevajo skrb in potrebe drugega, o vsem se lahko odkrito pogovarjajo. Družine se manj vznemirjajo zaradi malenkosti in zelo redko se pojavijo trenja.

Pri istospolnih starševskih parih sta tako obseg individualne zaposlitve kot razdelitev gospodinjskih nalog (tako znotraj doma kot tudi pri obveznostih, povezanih z upravljanjem doma) jasno enakopravnejša, bolj fleksibilna in bolj demokratična kot pri heteroseksualnih zvezah. V družinah heteroseksualnih parov v Nemčiji npr. kuhanje v 80 % in čiščenje v 90 % primerov prevzame samo ena oseba, v vsaki drugi mavrični družini pa se partnerja/ki pri tem izmenjujeta. Prav delitev gospodinjskih opravil se pri tem ne izvaja po trdnih načelih ali vlogah, temveč bolj glede na zanimanja in predvsem glede na časovne možnosti. To se pravi: glede na to, kako intenzivno je starš trenutno poklicno dejaven. Pri skrbi za otroke se enako angažirata obe materi in oba očeta. Pri tem naloge, npr. preskrbo in nadzorovanje otrok, pomoč pri domačih nalogah, spremstvo k zdravniku, v šolo ali prevažanje (»mami/ati-taksi«), večinoma prevzemajo skupaj ali se pri tem izmenjujejo. Posebne interese ali področja si nekateri otroci glede na ključne točke delijo samo z enim ali obema staršema, npr. posebne vrste športa ali aktivnosti v prostem času, umetniške dejavnosti ipd.

Ali nista kljub vsemu boljša mati in oče? Odnos do starša, ki živi zunaj mavrične družine

Da otrok za dober razvoj vedno potrebuje očeta in mamo, je bolj ideologija kot pedagogika (pomislimo tudi na stigmatizacijo staršev, ki za otroke skrbijo sami). Moderni pogledi v osebnostni in razvojni psihologiji predpostavljajo, da se človek uči vse življenje in si aktivno išče vzornike npr. za lastnosti, ki so pomembne za

lastno samopodobo, za oblikovanje vrednot, pridobitev socialnega priznavanja ali značilne spolne vedenjske vloge. Prav otroci in mladostniki za vzornike – na veliko žalost svojih staršev – pogosto ne izberejo lastne mater ali očeta. Tako potrebujejo otroci npr. za razvoj primerne značilne spolne vedenjske vloge vzornike obeh spolov v svojem življenjskem okolju. Vendar ni nujno, da morata vzornika biti lastna mati ali oče.

Prva reprezentativna nemška raziskava o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah« kaže, da je istospolnim staršem zelo pomembno, da imajo njihovi otroci v svojem življenjskem okolju referenčno osebo nasprotnega spola. Tako jim želijo omogočiti, da imajo dovolj vzornikov ženskega in moškega spola. Otroci iz mavričnih družin, ki so bili rojeni v prejšnjih heteroseksualnih zvezah ali pa poznajo darovalca semena, imajo pogostejše in rednejše stike s svojim staršem, ki živi zunaj mavrične družine, kot pa otroci, ki živijo v ločenih družinah heteroseksualnih partnerjev. Tudi lezbične matere in gejevski očetje negujejo intenzivnejše stike. Izredno redko se pojavijo konflikti med ločeno živečimi starši, tako da otroci nimajo občutka razdvojenosti in ne občutijo konflikta glede lojalnosti.

»DOBER DAN ZA VSE, KI STAVIJO NA DEJSTVA NAMESTO NA PREDSDODKE« – KRATKA ZGODBA O UČINKU RAZISKAVE

Na tiskovni konferenci 23. julija 2009 je takratna zvezna ministrica za pravosodje Brigitte Zypries skupaj z vodjo raziskave dr. Marino Rupp predstavila rezultate te prve reprezentativne raziskave o otrocih iz mavričnih družin v Nemčiji in razložila (Sporočilo za javnost 2009):

Danes je dober dan za vse, ki stavijo na dejstva namesto na predsodke – še posebej pri svetovnonazorskih temah. Raziskava je potrdila: tam, kjer otroke ljubijo, se otroci dobro razvijajo. Odločilna ni spolna usmerjenost staršev, temveč dober odnos med otrokom in starši ... Otroci pri dveh materah ali pri dveh očetih se razvijajo prav tako dobro kot v drugih družinskih oblikah.

Gospa Zypries je na konferenci raziskavo ocenila kot

pomemben korak na poti k popolnemu družbenemu in pravnemu priznanju homoseksualnih parov. [...] Zato ne smemo obtičati na pol poti, zdaj moramo urediti zakonodajo, da bo tudi življenjski partner lahko posvojitelj.

Žal se do zdaj to še ni zgodilo. Pozornost, ki je bila namenjena izsledkom raziskave in predvsem zahtevi po dvostranski posvojitvi, je bila precejšnja – tako v medijih kot v političnih krogih.

Raziskava je dvignila veliko prahu – odziv medijev

Še isti dan so bili objavljeni prispevki na radiu ter v regionalnih in nacionalnih tiskanih medijih (*Bild* 2009, *Kölner Stadtanzeiger* 1 2009, *Welt online* 1 2009, *Die Süddeutsche Zeitung* 2009). Radio, ki oddaja na celotnem ozemlju države, je npr. objavil pogovor z Brigitte Zypries in obsežen prispevek o situaciji mavričnih družin v Nemčiji in o razpravi o pravici do dvostranske posvojitve za homoseksualne pare (Wirtz 2009). V naslednjih dnevih so sledili televizija (tagesschau.de 1, 2 2009) in največji dnevni časopisi (*Frankfurter Rundschau* 1 2009, *Welt online* 2 2009, *Taz* 1, 2 2009) s prispevki, katerih osrednje sporočilo je bilo zvesto izsledkom raziskave. Poročali so o dobrih rezultatih raziskave in o neenaki obravnavi homoseksualnih in heteroseksualnih parov z otroki v Nemčiji. Poročali so o neenakostih in o tem, da so dostopne le delne pravice v finančnem in davčnem pravu in pri načrtovanju družine.³

³ Čeprav se je od vzpostavitve registriranih življenjskih partnerstev položaj istospolnih parov z otroki izboljšal, je ostala možnost načrtovanja družine neupoštevana. V Nemčiji je načrtovanje družine za registrirane pare pravno in družbeno še vedno zelo oteženo oz. onemogočeno. Če želi lezbijka seme iz semenske banke, jo zvezna zdravniška zbornica zavrne. Otrok, ki se rodi lezbičnemu paru, pravno gledano ni otrok obeh staršev, čeprav je znotraj zakonske zveze otrok, ki se rodi s pomočjo (tujega) darovanega semena, pravno otrok moža njegove roditeljice. Otroka, ki živi v rejniški družini lahko posvoji le eden od

Die Süddeutsche Zeitung, največji nemški nacionalni dnevni časopis s polmilijonsko naklado, je neenako obravnavanje izvorne pravice obravnaval zelo kritično (23. 7. 2010):

Edina možnost, da v Nemčiji nebiološka mati pridobi pravno starševstvo, je posvojitvev pastorka. Drugače kot na Švedskem, v Španiji, JAR in nekaterih državah ZDA, kjer socialna mati z rojstvom otroka takoj postane tudi pravna mati, mora v naši državi najprej dokazati sposobnost za prevzem starševstva: z dokazilom o dohodkih, priporočilom in zdravniškim spričevalom.

Seveda pa niso govorila le dejstva. Predvsem v tiskanih medijih z velikim deležem konzervativnih bralcev so objavljali poleg čistih poročil seveda tudi komentarje, v katere so se na videz argumentirano prikradli tudi subtilni predsodki (*Frankfurter Rundschau* 2 2009).⁴ Tako so npr. v reviji *Welt online* (3 2009) zapisali:

In prav tu nadaljuje/začenja Zypries: meni, da sta mati in oče posameznika, ki sta upravičena do vzgoje otrok in ju lahko nadomestimo z dvema materama ali dvema očetoma. Ali pa, če nadaljujemo z mislimi: nadomestimo ju lahko tudi s stabilno zvezo v troje ali s stabilno stanovanjsko skupnostjo. Seveda, odgovornost se lahko prevzame v najrazličnejših povezavah. Vendar kaže izkušnja v vsakdanjiku in v zgodovini, da je klasična družina neka popolnoma posebna skupnost, v kateri je odgovornost zelo pomembna. Zypries zahteva, da se ta izkušnja zavrne v korist nekega novega, lepega družinskega sveta.

»Klasična družina«, ki je tukaj razumljena kot meščanska majhna družina – oče-mati-otrok – zgodovinsko ni tako stara oblika, kot nam jo želi avtor predstaviti. Šele zadnjih sto let je to najpogostejša oblika družine v industrijskih državah. Na družinske oblike so v celotni zgodovini človeštva vplivale stalne spremembe in so od sredine 20. stoletja spet v fazi pluralizacije (cf. Goody 2002).

istospolnih staršev. V razširjenih družinah, v kateri si skrb za otroka delita dva istospolna para (npr. dve lezbijki, od katerih je ena otroka rodila, in dva geja, od katerih je eden otrokov biološki oče), ima otrok pravno gledano lahko le dva starša, čeprav zanj de facto skrbijo štiri odrasle osebe.

Glasovi politike – od hitrih komentarjev do neomajnih trditev

Najbolj kontroverzna razprava o zahtevi, ki jo je izrazila ministrica Brigitte Zypries (skupna pravica do posvojitve za vpisane oz. registrirane življenjske partnerje), je seveda potekala v političnih vrstah in pri zagovornikih interesov.

Gejevsko-lezbične organizacije so pozdravile raziskavo in podprle Brigitte Zypries pri zahtevi po skupni pravici do posvojitve (Schwusos 2009, MVticker 2009). Lezbično in gejevsko združenje v Nemčiji (1 2009) je v izjavi za javnost 23. 7. 2009 izjavilo:

Ti prijemljivi in trdni rezultati so na kompetenten način ovrgli vse argumente krogov, ki so nazadnjaški in so proti dvostranski pravici do posvojitve za registrirane istospolne partnerje. Ni argumentov proti pravni enakopravnosti zakonskih parov z otroki in istospolnih partnerstev z otroki.

Katoliška cerkev je temu ugovarjala z argumentom: »V celotni zgodovini človeštva in v vseh kulturah naj bi bilo [...] nesporno, da otrok pripada materi in očetu« (Kathnews 2009). In je grozila s »pobegom« volivcev pred takrat prihajajočimi parlamentarnimi volitvami.

Leve in desne stranke v Nemčiji so pozdravile izsledke raziskave in večinsko tudi zahtevo po pravici do dvostranske posvojitve. Vendar so stranki, ki ji pripada gospa Brigitte Zypries (socialnodemokratski stranki – SPD), očitali le preračunljivost v okviru predvolilne taktike. Tako je npr. v eni od izjav za javnost takratna zastopnica predsedujoče parlamentarne frakcije liberalne stranke (FDP) in trenutna ministrica za pravosodje izjavila (Leutheusser-Schnarrenberger MdB 2009):

Parlamentarna frakcija FDP pozdravlja, da se zvezna ministrica za pravosodje končno pridružuje zahtevi liberalcev po skupni pravici do posvojitve za istospolne pare. Že leta 2004 je FDP v parlamentu predlagala ustrezen zakonski osnutek, ki pa so ga rdeče-zeleni zavrnili.

Iz vrst zelenih strank (Bündnis 90/Die Grünen 2009) se je slišalo:

Žalostno je sicer, da je bila raziskava objavljena šele zdaj, po tem, ko so tako CDU/CSU kot tudi SPD zavrnili naš zakonski osnutek k dopolnitvi zakona o partnerski zvezi za istospolne partnerje in drugih zakonov na področju pravice do posvojitve.

Sicer se je SPD že izrekla za enakopravnost istospolnih partnerskih zvez in zakonskih zvez, ko so bili v opoziciji, vendar so svoja stališča omilili, ko so začeli vladati.

Kontinuirano pa sta spremembam v zakonodaji nasprotovali konzervativni stranki CDU in CSU, ki trenutno – od jesenskih volitev leta 2009 – oblikujeta vlado skupaj z liberalno stranko (FDP). Kljub znanstvenim dokazom akterji teh strank ne sprejemajo argumentacij v prid ureditvi pravic za istospolna partnerstva. Vodja stranke CSU Georg Schmid – tako kot ministrica za socialo Christine Haderthauer – sta ne glede na rezultate, ki sta jih pridobila državna inštituta, vztrajala pri trditvi, da »bi naj bilo za razvoj otroka najboljše, če bi odraščal z očetom in materjo« (v Braun, Schultz 2009). Njun sodelavec iz zvezne dežele Baden-Württemberg je temu dodal, da naj otroci ne bi bili »ustrezni za eksperimente« (*Die Süddeutsche Zeitung*, 25. 7. 2009). Na državni ravni (v Bundestagu) je ostala frakcija CDU/CSU neomajna: Volker Kauder je trdil (*ibid.*):

Obstajajo tudi druga znanstvena dognanja. Polna pravica do posvojitve za geje in lezbijke nasprotuje interesom otrok. [...] Pri tem zakonskem predlogu gre zgolj in samo za samouresničitev lezbijk in gejev in ne za dobro otrok.

Tudi njegov namestnik Wolfgang Bosbach (CDU) je trobil v isti rog (*tagesschau.de*, 24. 7. 2009):

Mi [CDU] smo vsekakor trdno prepričani, da otroci najbolje odraščajo v zvezi moškega z žensko [in] ne vidimo razloga za vzpostavitev enakopravnosti istospolnih partnerstev s tradicionalno zakonsko zvezo – tudi pri pravici do posvojitve ne.

Ali, kot je leta 2009 razlagal Hartmut Koschyk, sekretar deželne skupine stranke CSU v parlamentu (*Kölner Stadtanzeiger* 2 2009):

Mi [CDU] s takšno posvojitveno pravico ne želimo omehčati posebne zaščite zakonske zveze in družine, ki je določena z ustavo.

Spet se je torej pojavilo refleksno zapriseženo »varovanje zakonske zveze in družine«. Kot je največji južnonemški dnevni časopis dovolil svojemu novinarju ugotoviti in zapisati v nekem komentarju, obstaja pri tem dvojna zmeta: najprej, ne gre za kršitev varovanja zakonske zveze in družine, kot je Zvezno ustavno sodišče nedvoumno že ugotovilo, saj se zakonski zvezi nič ne odvzema, če bi se istospolnim partnerstvom nekaj dodalo. Peter Fahrenholz (2009) razlaga:

A kdo resnično verjame v to, da bi v primeru olajšanja posvojitve za homoseksualne pare mlade ženske, ki si želijo otroka, raje spočele otroka s svojo najboljšo prijateljico, kot pa da bi se poročile s svojim fantom? Saj to je traparija.

Druga zmeta se nanaša na trditev, da heteroseksualna usmerjenost ni zagotovilo za uspešno starševstvo. Enako niso zagotovilo za uspeh ne strukturna velikost družine, ne število oseb, ki vzgaja otroka, ne posedovanje lastne hiše, ne starost staršev oz., kot je zapisal Fahrenholz (*ibid.*):

Druga zmeta je, da družinsko srečo določa samo struktura. Potemtakem bi morali biti vsi otroci, ki so odraščali v tradicionalni družini s poročeni starši, samodejno srečnejši, saj so odraščali v »pravi« strukturi, ki jo ustava posebej varuje. Vsakdo ve, da to ne drži. Ni struktura tista, ki določa srečo in razvoj nekega otroka, temveč kakovost in intenzivnost odnosov v družini.

Vse, kar je prav! Sodni mejniki in kamni spotike na poti k enakopravnosti mavričnih družin

Do poletja 2009 je večina nemških sodišč odobrvala pravno diskriminacijo registriranih istospolnih partnerskih skupnosti. Zakonodajalec naj bi bil naklonjen zakonskim zvezam, ker te po navadi vodijo do osnovanja družine, istospolna partnerstva pa navadno ne. Na tej pravni ravni je raziskava s svojimi odličnimi rezultati

imela velik učinek kljub majhni pripravljenosti še vedno vladajočih konzervativnih strank za spremembo smeri razvoja.

Po objavi rezultatov 10. avgusta 2009 je bavarska zvezna vlada najprej umaknila že vloženo tožbo, ki jo je vložila na Zvezno ustavno sodišče proti pravici registriranega življenjskega partnerja do posvojitve otroka. Do takrat je nekaj sodišč prav na Bavarskem uporabilo proceduralno tožbo za zavrnitev prošelj registriranega istospolnega partnerja za posvojitve otroka. Lezbično in gejevsko združenje v Nemčiji (LSVD) je predpostavljalo, da je objava prve reprezentativne nemške raziskave o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah« poučila politike strank CDU in CSU, da istospolni starši vsekakor lahko zelo dobro skrbijo za svoje otroke (Lezbično in gejevsko združenje v Nemčiji 2 2009). Verjetneje pa je, da je bavarski deželni vladi prišlo na ušesa, da je na ta dan Zvezno ustavno sodišče zavrnilo tožbo nekega okrajnega sodišča v zvezi s posvojitvijo otroka istospolnega partnerja, čeprav naj bi bila sodba objavljena šele 25. avgusta 2009.

Zanimiva pri tej sodbi Zveznega ustavnega sodišča sta dva vidika.

Najprej sodišče nedvoumno razjasni, da posvojitve otroka, če ga posvoji socialna mati ali socialni oče, ni v protislovju z ustavo – torej je pravzaprav upravičena. Torej tudi dvostranski pravici istospolnih partnerjev do posvojitve v Nemčiji pravno gledano ne bi smelo nič stati napoti. Poleg tega je sodišče tožbo vzelo kot priložnost za ponazoritev, da naj tako pogosto uporabljeno varovanje zakonske zveze in družine (6. člen ustave) ne bi bilo omejeno samo na biološke starše in zakonske pare, temveč velja samoumevno tudi za socialno starševstvo življenjskih partnerjev. Šesti člen ustave, ki so ga konzervativni krogi navajali v argumentacijah za neenako obravnavo istospolnih partnerstev v primerjavi s heteroseksualnimi zakonskimi zvezami, tako tukaj postane argument za enako obravnavanje, če imajo istospolni pari otroke.

Dva meseca pozneje, 22. oktobra 2009, je višje nemško sodišče sredi koalicijskih pogajanj novo nastajajoče konzervativno-liberalne vlade objavilo sodbo z dne 7. julija istega

leta (BVerfG 2009) in se izreklo v korist neke tožbe glede vdovske pokojnine gejevskega življenjskega partnerja. V obrazložitvi sodbe je sodišče nedvoumno pojasnilo, da posebna zaščita zakonske zveze in družine s 1. odstavkom 6. člena ustave ne upravičuje diskriminacije življenjskih partnerjev. Ker je država pravno institucijo partnerstva glede na obveznosti in oblike partnerstva v veliki meri izoblikovala tako kot zakonsko zvezo, je zavezana k upoštevanju načela enakega obravnavanja. Preprosto rečeno: ker morajo življenjski partnerji ne glede na to, ali imajo otroke ali ne, prevzeti odgovornost eden za drugega na isti način kot zakonci, morajo biti enako obravnavni tudi pri vseh drugih pravicah.

Sodišče zavrača tudi utemeljitev, da naj bi bila zakonska zveza naravnana navadno na otroke, saj otroci ne odraščajo v vsaki zakonski zvezi. Hkrati ustavno sodišče poudarja, da tudi v številnih istospolnih partnerskih odraščajo otroci. Zvezno ustavno sodišče tako upošteva družbeno realnost, kot jo je predstavila prva reprezentativna nemška raziskava o »življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah«. Če bi nemškemu zakonodajalcu res šlo za dobro otrok, bi privilegiranje parov vezal na to, ali odraščajo otroci s pari ali ne, ne pa kot doslej na to, ali so pari istospolni ali ne. Vlada je namig vsekakor razumela in se o njem – ob spodbujanju liberalne stranke (FDP) – dogovorila v Koalicijski pogodbi (2009): na področju finančnega prava izboljšati »uravnoveženost pravic in dolžnosti registriranih partnerstev« in »zlasti udejanjiti odločitve zveznega ustavnega sodišča glede enakopravnosti življenjskih partnerjev z zakonci.«

Vendar se s tem zgodba o uspehu tudi že konča: ni segla tako daleč, da bi se pozitivno uredila tudi pravica do osnovanja družine. O vprašanju dvostranske pravice do posvojitve za istospolne pare v osnutku koalicijske pogodbe ni nobenega zapisa. FDP se ob svojem konzervativnem koalicijskem partnerju ni mogla uveljaviti. Kljub sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice in Zveznega ustavnega sodišča pa okrnitev nemškega prava, da življenjski partnerji lahko posvojijo samo

otroke svojih partnerjev, ni še bila ovržena. Pod aktualno vlado bo verjetno nadaljni razvoj v poročilu o osnovanju družine potekal po majhnih korakih, po poti sodne tožbe. To je v nemškem parlamentu spet postalo jasno julija 2010 pri prvem branju osnutka zakona, ki ga je vložila opozicija kot dopolnitev zakona o partnerstvih in drugih zakonov na področju posvojitvenega prava. Vladajoča koalicija ni kazala nobene pripravljenosti za spremembe. Predstavniki/ce konzervativnih strank so argumentirali/e na znan star način, liberalni koalicijski partner je govoril o tem, da se mora »zadovoljiti z možnim v okviru koalicije« (Osnutek zakona 2010).

Vendar so tudi temu postopku postavljene meje, kot kaže aktualni sklep Zveznega ustavnega sodišča z dne 2. 7. 2010 (BVerfG 2010). V tem primeru je življenjska partnerica v smislu enakopravnega ravnanja tožila, da bi bila že ob rojstvu skupaj načrtovanega otroka, ki je bil spočet s pomočjo darovalca semena, vpisana v rojstni list otroka kot drugi starš. Otroci, ki so v zakonski zvezi spočeti z umetno oploditvijo, veljajo v Nemčiji po civilnem zakoniku pravno tudi za otroke zakonskega moža, če je bila umetna oploditev izvedena s semenom drugega moškega (heterologna inseminacija). Zakonski mož ne more izpodbijati očetovstva, če je privolil v heterologno inseminacijo. Otroci, ki se rodijo s pomočjo umetne oploditve, veljajo v Nemčiji zdaj pravno samo za otroke biološke matere.

Pravno gledano se starševski status socialne matere vzpostavi praviloma po enoletnem obdobju posvojitve partnerjevega otroka. S posvojitvijo biološkega otroka partnerja ali partnerke naj bi reorganiziranim družinam omogočili, da pravno integrirajo otroke iz prejšnjih zakonov ali zvez v novo družino. Zato je posvojitve partnerjevega otroka dovoljena samo, če se lahko predvideva, da se bo med otrokom in socialnim staršem razvil stabilen starševski odnos in da bo posvojitve pastorka otroku koristila. Zato se posvojitve partnerjevega otroka praviloma odobri šele po daljšem poskusnem obdobju. To ne ustreza načrtovanim otrokom (*Wunschkind*) življenjskih

partnerk, ki so bili rojeni v življenjsko partnerstvo in tam odraščajo, celo če ni posvojitve partnerjevega otroka.

V nasprotju s tem bi tem otrokom koristilo, če bi bilo od začetka določeno, da sta obe njegovi »mami« tudi pravno njegova starša. Vendar je Zvezno ustavno sodišče v primeru navedenega primera zavrnilo tožbo proti kršitvi načela enake obravnave (3. člen, 1. odstavek ustave). V obrazložitvi piše, da ta dejanska stanja niso primerljiva, ker je pri zakonski zvezi zakonski mož praviloma tudi biološki oče otroka, pri življenjskih partnericah pa je biološka vez socialne matere do otroka vedno izključena. Ta problem se bo v Nemčiji verjetno rešil samo po politični poti.

MAVRIČNE DRUŽINE – IZZIV IN MOŽNOST ZA POLITIKO DRUŽINE IN SOCIALNO DELO

»Družina je tam, kjer so otroci« je bil naslov vladne izjave o politiki družine, ki jo je pred skoraj desetimi leti dal takratni nemški kancler Gerhard Schröder. Vendar v mnogih glavah, učbenikih in slikanicah še vedno tako kot prej prevladuje razumevanje heteronormativne družine, v kateri so ne samo dve generaciji (starši in otrok), temveč tudi dva spola (moški in ženska) obravnavani kot priporočljiva oblika družinskega sobivanja. Za družinske modele, ki ne ustrezajo konceptu oče-mati-otrok(ci), je že del vsakdanjika, da jih kar naprej primerjajo s konceptom klasične družine in s konceptom spolnih vlog. Težava se pojavi, kadar se takšna strukturna razlika vrednoti kot primanjkljaj (kot se je npr. veliko let dogajalo z družinami, v katerih je bil eden od staršev odsoten, in je aktualno danes pri mavričnih družinah).

Prva reprezentativna raziskava o mavričnih družinah v Nemčiji je jasno pokazala, da otroci, ki odraščajo pri dveh mamah ali dveh očetih, v razvoju uspevajo tako dobro ali celo bolje kot otroci iz vseh drugih družinskih oblik v Nemčiji – tudi v družinah oče-mati-otrok. Čeprav ti rezultati laskajo lezbijkam in gejem, je jasno, da za blaginjo in razvoj otroka ni odločilna spolna usmerjenost staršev, temveč

kakovost odnosov in ozračje v družini. In to niso strukturne značilnosti družin! Žal homoseksualna usmerjenost staršev ni zagotovilo, vendar, kot je dokazano, tudi ne ovira za uspešno starševstvo in družino, katere namen je blaginja otroka. In to verjetno ne velja samo v Nemčiji ali drugje, kjer so raziskave slednje že dokazovale (ameriški, britanski itd. prostor), temveč zagotovo tudi v Sloveniji.

Vendar podoba mati-mati-otrok ali celo oče-oče-otrok podira vse tradicionalne moralne predstave o družini in v številnih državah po svetu problematizira domnevno kulturno varnost spola in seksualnosti, zakonske zveze in starševstva. Za večino od nas je velik izziv, kako različne življenjske formacije in predstave enakovredno postavili eno ob drugo. Ta integracijski proces se na politični in družbeni ravni zrcali v razpravah o enakopravnosti homoseksualnih parov. Tako je bilo tudi v Sloveniji jeseni 2009 ob osnutku novega družinskega zakonika.

Naš svet kakor tudi naše družine imajo veliko obrazov: nekateri so bolj tuji, drugi zaupnejši, vsak obraz je edinstven in skupaj so vsi bogati zaradi svoje drugačnosti. Dobro ravnanje s to raznovrstnostjo – naj bo kulturno, etnično, jezikovno, svetovnonazorsko, povezano s spolom in tudi spolno – ni samo izziv, s katerim se morata spoprijeti vsak posameznik in moderna družba, temveč postaja tudi ena izmed ključnih sposobnosti, ki jo morajo imeti institucije in (socialno)pedagoški strokovni sodelavci (cf. Wagner 2008, Bräu, Schwerdt 2005). V tem pogledu lahko vidimo mavrične družine kot priložnost za dodatno strokovno kvalificiranje in jo lahko z veseljem izkoristimo.

**Prevod: Ana Marija Sobočan,
Renata Varga**

VIRI

- Bild* (2009), 23. 7. 2009. Schwule und Lesben sollen Kinder adoptieren dürfen. [Http://alturl.com/mirxy](http://alturl.com/mirxy) (11. 10. 2010).
- BRÄU, K., SCHWERDT, U. (2005), *Heterogenität als Chance: Vom produktiven Umgang mit Gleichheit und Differenz in der Schule*. Münster: Lit.
- BRAUN, S., SCHULTZ, T. (2009), Adoptionsrecht für Homo-Paare empört Union. *Die Süddeutsche Zeitung* (25. 7. 2009). [Http://alturl.com/qb5mq](http://alturl.com/qb5mq) (11. 10. 2010).
- Bündnis 90/Die Grünen (2009), 23. 7. 2009. Kinder fühlen sich wohl in Regenbogenfamilien. [Http://alturl.com/5694e](http://alturl.com/5694e) (11. 10. 2010).
- BVerfG (2009), 1 BvR 1164/07, z dne 7. 7. 2009. [Http://alturl.com/6bdm6](http://alturl.com/6bdm6) (11. 10. 2010).
- (2010), 1 BvR 666/10, z dne 2. 7. 2010. [Http://alturl.com/xs4qa](http://alturl.com/xs4qa) (11. 10. 2010).
- Die Süddeutsche Zeitung* (2009), 23. 7. 2009. Mutter – Mutter – Kind. [Http://alturl.com/366th](http://alturl.com/366th) (11. 10. 2010).
- FAHRENHOLZ, P. (2009), An der Lebenswirklichkeit vorbei, *Die Süddeutsche Zeitung* (25. 7. 2009). [Http://alturl.com/wr89v](http://alturl.com/wr89v) (11. 10. 2010).
- Frankfurter Rundschau* 1 (2009), 24. 7. 2009. Nicht von schlechteren Eltern. [Http://alturl.com/7zotn](http://alturl.com/7zotn) (11. 10. 2010).
- Frankfurter Rundschau* 2 (2009), 24. 7. 2009. Der Kommentar: Zypriens Vorstoß. [Http://alturl.com/9zq9x](http://alturl.com/9zq9x) (11. 10. 2010).
- GARTRELL, N., BOS, H. (2010), US National Longitudinal Lesbian Family Study: Psychological Adjustment of 17 Year-Old Adolescents. *Pediatrics*, 126 (1): 28–36.
- GELDEREN, L. VAN, GARTRELL, N., BOS, H. (2009). Stigmatization and resilience in adolescent children of lesbian mothers. *Journal of GLBT Family Studies*, 5 (3), 268–279.
- GOODY, J. (2002). *Geschichte der Familie*. München: Beck.
- HASTINGS, P. D., VYNCKE, J., SULLIVAN, C., McSHANE, K. E., BENIBGUI, M., UTENDALE, W. (2006). *Children's Development and Social Competence Across Family Types*. Department of Justice Canada (raziskovalno poročilo).
- JANSEN, E. (2010), Wie geht es den Kindern? Die entwicklungspsychologische Teilstudie. *Respekt!* 1/10: 11.
- JANSEN, E., STEFFENS, M. C. (2006). Lesbische Mütter, schwule Väter und ihre Kinder im Spiegel psychosozialer Forschung. *Verhaltenstherapie & Psycho-soziale Praxis*, 38 (3): 643–656.
- JUNGBAUER, J., GÖTTGENS, C. (2009). Regenbogenfamilien. V: Jungbauer, J., *Familienpsychologie kompakt* Weinheim: Beltz Psychologie Verlags Union (84–97).
- Kathnews (2009), 27. 7. 2009. Schick: »Kinder gehören zu Mutter und Vater«. [Http://alturl.com/7e9dd](http://alturl.com/7e9dd) (11. 10. 2010).
- Koalicijska pogodba (2009). [Http://alturl.com/hda2p](http://alturl.com/hda2p) (11. 10. 2010).
- Kölnner Stadtanzeiger* 1 (2009), 23. 7. 2009. Kinder für homosexuelle Paare. [Http://alturl.com/ix748](http://alturl.com/ix748) (11. 10. 2010).
- Kölnner Stadtanzeiger* 2 (2009) 24. 7. 2009. [Http://alturl.com/uz5fw](http://alturl.com/uz5fw) (11. 10. 2010).
- Leutheusser-Schnarrenberger MdB (2009), 23. 7. 2009. Zypriens schließt sich endlich der Forderung der FDP zum Adoptionsrecht an. [Http://alturl.com/uupj2](http://alturl.com/uupj2) (11. 10. 2010).
- Lezbično in gejevsko združenje v Nemčiji 1 (2009), »Nicht von schlechten Eltern«: Kinder in Regenbogenfamilien entwickeln sich prächtig. [Http://www.lsvd.de/1191.0.html](http://www.lsvd.de/1191.0.html) (11. 10. 2010).
- Lezbično in gejevsko združenje v Nemčiji 2 (2009), 10. 8. 2009. Widerstand aufgegeben: Bayerische Landesregierung zieht Klage gegen Adoptionsrecht zurück. [Http://www.lsvd.de/1203.0.html](http://www.lsvd.de/1203.0.html) (11. 10. 2010). Dodatna novinarska in politična mnenja, objavljena okrog 10. 8. 2009. [Http://www.lsvd.de/770.0.html](http://www.lsvd.de/770.0.html) (11. 10. 2010).
- MVticker (2009), 24. 7. 2009. Landesverband der Lesben und Schwulen in MV: Volles Adoptionsrecht für Homosexuelle. [Http://alturl.com/ovm8i](http://alturl.com/ovm8i) (11. 10. 2010).
- Osnutek zakona (2010). Gesetzentwurf, 21. 4. 2010. [Http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/17/014/1701429.pdf](http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/17/014/1701429.pdf) (11. 10. 2010).
- PERRIN, E. C., (2002), Committee on Psychosocial Aspects of Children and Family Health, Technical Report: Coparent or second-parent adoption by same-sex parents. *Pediatrics*, 109 (2): 341–344.
- RUPP, M. (2009), Die Lebenssituation von Kindern in gleichgeschlechtlichen Lebensgemeinschaften. Köln: Bundesanzeiger-Verl.-Ges. (53).
- (2010). Regenbogenfamilien in Deutschland. Ergebnisse der ersten repräsentativen Studie. *Respekt!* 1/10: 10.

- RUPP, M., BERGOLD, P., DÜRNBERGER, A. (2009). Kinder in gleichgeschlechtlichen Paarbeziehungen. V: *BDP: Familien in Deutschland: Beiträge aus familienpsychologischer Sicht*. (36–40). Reihe BDP Psychologie Gesellschaft Politik. Deutscher Psychologen Verlag Berlin. [Http://alturl.com/x7mej](http://alturl.com/x7mej) (11. 10. 2010)
- SCHMAUCH, U. (2008), Lesbische Familien. *Familien-dynamik*, 33 (3): 289–307.
- Schwusos (2009), 23. 7. 2009. Regenbogenfamilien sind auch Familien und brauchen den gleichen Schutz! [Http://alturl.com/dtrkf](http://alturl.com/dtrkf) (11. 10. 2010).
- Sporočilo za javnost (2009). Familie ist dort, wo Kinder sind – Zyprius stellt Forschungsprojekt vor. [Http://alturl.com/ybke](http://alturl.com/ybke) (11. 10. 2010).
- STACEY, J., BIBLARZ, T. (2001). (How) Does the sexual orientation of parents matter? *American Sociological Review*, 66: 159–183.
- tagesschau.de 1 (2009), 24. 7. 2009. Zyprius: Familie ist dort, wo Kinder sind (audio prispevek). [Http://alturl.com/es5y6](http://alturl.com/es5y6) (11. 10. 2010).
- tagesschau.de 2 (2009), 26. 7. 2009. Eine Regenbogenfamilie im Porträt (video prispevek). [Http://alturl.com/4sw9b](http://alturl.com/4sw9b) (11. 10. 2010).
- Taz 1 (2009), 25. 7. 2009. Hilfe! Meine Eltern sind Schwul! [Http://alturl.com/dzc5h](http://alturl.com/dzc5h) (11. 10. 2010).
- Taz 2 (2009), 25. 7. 2009. Der Dreimaedchen Haushalt. [Http://alturl.com/v4b9h](http://alturl.com/v4b9h) (11. 10. 2010).
- WAGNER, P. (2008), *Handbuch Kinderwelten: Vielfalt als Chance – Grundlagen einer vorurteilsbewussten Bildung und Erziehung*. Freiburg: Herder.
- Welt online 1 (2009), 23. 7. 2009. Homosexuelle Paare – Studie entkräftet Vorurteile. [Http://alturl.com/79aaf](http://alturl.com/79aaf) (11. 10. 2010).
- Welt online 2 (2009), 24. 7. 2009. Kinder wollen geliebt werden – egal von wem. [Http://alturl.com/4rmmr](http://alturl.com/4rmmr) (11. 10. 2010).
- Welt online 3 (2009), 24. 7. 2009. Homo-Paar kann Mutter und Vater nicht ersetzen. [Http://alturl.com/dsfg4](http://alturl.com/dsfg4) (11. 10. 2010).
- WIRTZ, C. (2009), Mutter, Mutter, Kind. Deutschlandfunk (22. 7. 2009). [Http://alturl.com/ox2xf](http://alturl.com/ox2xf) (11. 10. 2010).
- Zvezno ustavno sodišče (2002). [Http://alturl.com/csjoy](http://alturl.com/csjoy) (11. 10. 2010).